

KS. ANTONI TRONINA

TEOLOGIA TORY WEDŁUG TARGUMU DO PSALMÓW

Przesunięcie akcentu z tematu przymierza na zachowanie nakazów Tory, widoczne już w ostatnich księgach Starego Testamentu, osiąga szczyt po zburzeniu świątyni w r. 70 po Chr. Jest to data narodzin judaizmu pobiblijnego. Odtąd religia przymierza staje się religią Prawa¹ Ta zmiana perspektywy została dobitnie wyrażona w skardze pokonanych Żydów, jaką zawiera apokryficzna Księga Barucha z końca I wieku:

[...] niegdyś pomocą dla ojców naszych byli sprawiedliwi i święci prorocy. Mieszkaliśmy wówczas we własnym kraju, a oni nam pomagali, gdyśmy zgrzeszyli i wstawiali się za nami u naszego Stwórcy [...]. Lecz teraz zabrakło sprawiedliwych, prorocy posnęli, a my sami opuściliśmy nasz kraj. Syjon został nam odebrany. Nie mamy już nikogo – poza Wszechmocnym i Jego Prawem! (ApBasyr 85, 1-3).

Judaizm rabinacki nie wiąże już objawienia z przymierzem, lecz z przepisami Prawa. Tora stała się wartością absolutną, niezależną od przymierza. Zaczęły się mnożyć różnorodne spekulacje na temat natury i celu Prawa objawionego Mojżeszowi²

Rola Tory została uwypuklona także w aramejskich przekładach Biblii, zwłaszcza w targumie do psalmów (TPs). Chociaż forma tego targumu, znana z rękopisów średniowiecznych, jest niewątpliwie późna, zawiera on jednak bardzo stare tradycje pochodzenia palestyńskiego³

W niniejszym studium omówimy najpierw występujące w TPs wszystkie wypowiedzi o Prawie (aram. 'ôrajtā'), o jego pouczeniach ('ûlpān), o instytucjach synagogałnych (sanhedryn, szkoła midraszu) i o skrybach. Druga

¹ Por. np. R. Le Déaut, A. Jaubert, K. Hruby. *Le Judaïsme*. Paris 1975 s. 39 (= DS VIII 1505).

² Zob. J. Bonsirven. *Le Judaïsme palestinien au temps de Jésus-Christ*. Vol. 2. Paris 1935 s. 301-303 oraz art. Torah w JE. Vol. 15 (1971) kol. 1235-1246.

³ R. Le Déaut. *Introduction à la littérature Targumique*. Vol. 1. Rome 1966 s. 132.

część artykułu będzie próbą ukazania teologicznych wartości związanych z pojęciem Prawa w TPs na podstawie użytych tam określeń i obrazów.

I. ANALIZA LITERACKA TPs

Rzeczownik *tôrāh* pojawia się w Psalterzu hebrajskim 36 razy, przede wszystkim w psalmach sapiencjalnych⁴ Septuaginta w tej księdze tłumaczy go zawsze przez *nomos*, czyli prawo⁵ Podobnie TPs słowo *tôrāh* oddaje przez pochodną tego samego rdzenia: *'ôrajtā'* – pouczenie, prawo, objawienie⁶ Tylko dwukrotnie użyty został odpowiednik przejęty z greckiego: *nîmō-sā'* (TPs 1,2a i 37,31).

Obecnie interesują nas uzupełnienia dokonane w TPs, gdzie tekst hebrajski (TH) został zmieniony lub poszerzony terminem *'ôrajtā'* Ukażemy także inne dodatki do TH, mówiące o znaczeniu Tory i jej studiowania. Ponieważ nie istnieje dotychczas krytyczne wydanie TPs, posłużymy się tutaj tekstem Biblii rabinackiej Bomberga⁷, odwołując się przy różnicach wariantów do tekstu krótszego, drukowanego w Biblii królewskiej⁸

TPs 1,3: „Będzie on jak drzewo życia zasadzone nad strumieniami wód, którego owoc dojrzewa na czas, liście jego nie więdną, a wszelkie jego ziarno kiełkuje i przyjmuje się” Obraz sprawiedliwego, który studiuje Torę, został z pewnością zapożyczony z palestyńskiego targumu do Rdz 3,24: „Prawo jest drzewem życia dla wszystkich, którzy je studiują. Kto zachowuje jego przykazania, żyć będzie i przetrwa jak drzewo życia w życiu przyszłym”⁹ Podstawą powiązania obu tekstów był wyraz „Tora” w poprzednim wersecie psalmu.

TPs 2,12: „Przyjmijcie pouczenie, aby się nie rozgniewał [...]” Tekst targumu jest bardzo niejasny, widać podwójne tłumaczenie niektórych słów (*nsk*, w. 6; *bēn*, w. 7; *škl Hi.*, w. 10). Hebrajskie *hapax*, *našš^eqû-bar* przetłóżyło tu podobnie jak w Septuagincie i Wulgacie (*adprehendite disciplinam*);

⁴ Ps 119 (25 razy); 1,2 (2 razy); 19,8; 37,31; 78,1.5.10; nadto Ps 40,9; 94,12; 89,31; 105,45. Zob. S. Łach. *Znaczenie wyrażenia tôrāh w Psalterzu*. RBL 28:1975 s. 151-159.

⁵ Psalterz grecki używa ponadto słowa *nomos* w czterech przypadkach: Ps 58,12 ma w kod. B i S: *nomu su* zamiast: *lau mu*, upodabiając lekcję z Ps 118,61.109.153. W Ps 118,57.105; 129,5 niektóre rękopisy czytają *nomos* zamiast *logos*; w tym ostatnim przypadku lekcja *enenen* tu *nomu* idzie za spółgłoskowym TH: *lm'n twr'*

⁶ M. Jastrow. *A Dictionary of the Targumim*. New York 1967 s. 34.

⁷ Tekst przedrukowany w Poliglocie Londyńskiej, a potem oczyszczony przez P. de Lagarde i E. Nestlego. Transkrypcję tekstu aramejskiego podają wg wydania P. de Lagarde (skrót: L). *Chagiographa chaldaicae*. Leipzig 1873 (przedruk: Osnabrück 1967).

⁸ Biblia Regia, zwana także Poliglotą Antwerpską (skrót: A).

⁹ Według kod. Neofiti 1. Zob. M. McNamee. *I targum e il Nuovo Testamento*. Bologna 1978 s. 161.

rzeczownik *bar* otrzymał więc znaczenie zboża, pszenicy¹⁰ i określa metaforycznie Torę jako pokarm.

TPs 7,1. Tytuł hebrajski psalmu – *šiggājôn l' dāwīd* oddano parafrazą: „Tłumaczenie Prawa Dawida (*trgwm' d'wrjt' ldwd*)”¹¹ Lekcja ta jest poświadczona w MidrPs, według którego R. Symeon b. Lakisz, amoraite palestyński z III w., wyjaśniał to wyrażenie jako modlitwę Dawida o dar Tory¹²

TPs 13,4: „Spójrz i przyjmij moją modlitwę, o Jahwe, mój Boże; oświeć me oczy Twoim Prawem” Uzupełnienie TH opiera się na podobieństwie czasownika *'ôr Hi.* – oświecić z aramejskim terminem *'orajtā'* Porównanie Tory do światła istnieje już w ST (Prz 6,23; Ps 119,105; Mdr 18,4).

TPs 14,2: „Jahwe spogląda z niebios na synów ludzkich, aby zobaczyć, czy jest ktoś mądry, kto szuka pouczenia przed Jahwe” Pouczenie (*'ūlpān*) płynące z Tory stanowi tu uzupełnienie zwrotu „szukać Boga” Ten sam sposób omówienia potocznego zwrotu biblijnego, który wydawał się targumiście zbyt śmiałym antropomorfizmem, spotkamy jeszcze wielokrotnie w TPs¹³, np. 34,5.11.

TPs 18,31 b: „Prawo Jahwe wyborne [...]” Zastąpienie hebr. wyrazu *'imrat* – „słowo” przez *'orajtā'* tłumaczy się kontekstem poprzedzającym TPs, gdzie rozwinięto obraz Bożego światła (w. 29).

TPs 21,13: „Ponieważ uczyniłeś ich dla twego ludu jednym ramieniem, pośród sznurów twego Przybytku ustanowisz tve Prawo wobec nich” To niejasne tłumaczenie TH, nawiązujące do So 3,9, opiera się na podwójnym przekładzie grupy spółgłosek: MJTRJK, raz jako „sznury” świętego Namiotu, a potem jako pouczenie Boże, Tora czytana w świątyni¹⁴

TPs 23,4: „Twa sprawiedliwa laska i tve Prawo – one mnie pocieszają” Synonimy z TH: *šēbet* i *miš'ēnāh*, tłumacz pojmuję w sensie mesjańskim, przejętym z TPs 45,7. Porównanie Tory z laską pasterską spotykamy także w Midraszu Wielkim do Pnp 2,1-3 (Cant R).

TPs 28,5: „Ponieważ nie zrozumieli Prawa Jahwe ani dzieł rąk Jego [...]” Czasownik *bjn* – pojąć, zrozumieć pozwala interpretować „dzieło” (hebr.

¹⁰ Por. łac. „far”, przypuszczalnie pokrewne etymologicznie. Zob. też Zorell 126 b; HAL 146 b. Midrasz do Psalmów (MidrPs) przypisuje tę interpretację sławnemu amoraicie imieniem Abba Długi (zwanemu Rab) z III w. Por. też wyjaśnienie Midraszu Wielkiego (NumR ad 10,4 i LevR ad 12,5). Źródła judaistyczne cytuję wg wydań krytycznych, podanych w moim artykule w RBL 35:1982 s. 15 przyp. 10.

¹¹ Wedle rec. A. L przekłada ten hapax: *d'wdjt'*, „targum ody Dawida”; por. Hab 3,1 LXX.

¹² Na podstawie Job 12,16, gdzie występuje imiesłów *šōgēg*, pokrewny z *šiggājôn*.

¹³ TPs 34,5.11; 53,3; 69,7.33; 70,5; 77,3; 105, 3 n.; 119,2.10. Podobne wyrażenie spotykamy już w Ezd 7,10 i często w targumie palestyńskim (np. Wj 18,15). Zob. J. Shunary. *Avoidance of Anthropomorphism in the TPs*. „Textus” 5:1966 s. 133-144.

¹⁴ I tutaj przekład oparty jest na rec. A, ponieważ L daje sens jeszcze bardziej niejasny. „ustanowisz ich drogi wobec nich”

p^e‘üllāh) Jahwe w sensie Tory. Wersja targumiczna znalazła oparcie w czasowniku „karmić” (aram. *zwn.* w. 9), który suponuje pokarm słowa Bożego.

TPs 29,11: „Jahwe dał Prawo swemu ludowi, Jahwe pobłogosławił lud swój pokojem” Wyjaśnienie rzeczownika hebr. *’ôz* – moc w sensie Tory, częste w TPs, obecne jest już w najstarszym komentarzu rabinackim do Wj 15,2 (Mekilta R. Ismael z II w.)¹⁵

TPs 32,3: „Ponieważ milczałem o słowach Prawa, osłabły kości moje, gdy wołałem przez cały dzień” Targumista chcąc zharmonizować dwa czasowniki TH: „milczeć” i „wołać”, wyjaśnia pierwszy z nich przez dodatek „o słowach Prawa” (mn ptgmj *’wrjt’*). Podstawą takiego uzupełnienia mógł być hebr. tytuł psalmu *maškîl*, przełożony tutaj, podobnie jak w innych psalmach, jako rozważanie dobre (Tory: *šiklā’ tābā’*)¹⁶

TPs 34,5.11 – parafraza zwrotu „szukać Boga”, zob. TPs 14,2.

TPs 36,3: „Ponieważ schlebia sobie we własnych oczach, że odkrył winy i że nienawidzi pouczenia [...]” TH jest niejasny; ostatni bezokolicznik potrzebuje uzupełnienia. Werset następny zasugerował tłumaczowi głosem o Bożym objawieniu: bezokolicznik *haškîl* jest bowiem terminem technicznym w literaturze mądrościowej i oznacza studium Tory.

TPs 39,3: „Byłem niemy, milczałem, odstąpiłem od słów Prawa [...]” Niejasna wersja TH została zinterpretowana w sposób podobny jak w TPs 32,3. Tę samą identyfikację (*tôb* = Tora) spotykamy w talmudzie, gdzie autorem jej jest palestyński amoraita z końca II w., R. Jochanan b. Nappacha¹⁷

TPs 40,8: „Wówczas rzekłem: Oto wchodzę do życia wiecznego, kiedy studiuję zwój księgi Prawa, który spisany został dla mnie” Wyrażenie hebr. *bimgillat-sēfer* – „w zwoju księgi” nasuwa na myśl, jak często w targumach¹⁸, uzupełnienie o „studiowanie Tory”, wspomnianej w następnym wersecie psalmu. Znajomość naszego targumu suponuje Talmud babiloński, Yeb. 77 a (520).

TPs 42,7: „Boże mój, dusza moja trwoży się nade mną. Przeto wspominać Cię będą mieszkańcy piaszczystej krainy Jordanu i mieszkańcy gór Hermonu, oraz lud, który otrzymał Prawo na górze Synaj, pokornej i małej” Nie znana skądinąd nazwa góry Misar („mała”) została odniesiona do Synaju, zgodnie z Iz 63,18 (gdzie w TH występuje ten sam termin *miš‘ar*), przy czym dołączono haggadę o nadaniu Tory, którą poznamy bliżej w TPs 68.

TPs 43,3: „Ześlij swe światło i prawdę swoją; niech one mnie wiodą i niech mnie zaprowadzą na górę twej świątyni i do szkół twego mieszkania”

¹⁵ Por. Sifre Num ad 6,26 (*tôrāh* = *šālôm*).

¹⁶ TPs 42,1; 44,1; 45,1; 47,8 i in.

¹⁷ Ber 5 a (17; cyfra w nawiasie oznacza stronę angielskiej edycji I. Epsteina. *The Talmud Babli*).

¹⁸ Por. TWj 32,33 (Neofiti 1).

Targum wydaje się zawierać ślad podwójnego tłumaczenia (*lectio conflata*); dodatek o szkołach przy świątyni jest późny, nie ma o nich wzmianki w paralelnym miejscu MidrPs.

TPs 44,4: „Albowiem nie mocą miecza posiadli tę ziemię, ani nie zbawiła ich moc własnego ramienia, lecz twoja prawica, twoje potężne ramię i wspa- niała światłość twojej Chwały. Albowiem sprzyjałeś im przez cały czas, gdy studiowali Prawo” Głosa do TH opiera się na słowie *'ôr* – światło, będącym synonimem Tory, podobnie jak w TPs 13,4.

TPs 45 – tłumaczenie alegoryczne z elementami haggady, których zapo- wiedzią jest już tytuł targumu: „Hymn¹⁹ o członkach Sanhedrynu Mojże- sza²⁰, wypowiedziany proroczo przez synów Koracha²¹, rozważanie dobre²²; pochwała i dziękczynienie”²³

O ile pierwszą część psalmu (w. 2-9) targum przekłada niemal dosłownie, z niewielkimi tylko uzupełnieniami, to od w. 10 rozpoczyna się parafraza z alegorycznym przedstawieniem Tory jako królowej:

¹⁰ Prowincje królestw przybędą nawiedzić twoje oblicze i złożyć ci hołd. Wówczas księga Prawa zostanie złożona po twojej prawicy, pisana złotem z Ofiru²⁴ ¹¹ Słuchaj, zgromadzenie Izraela, o Prawie ust Jego i o Jego cudownych dziełach. Nakłoń twego ucha na słowa Prawa i zapomnij o złych uczynkach grzeszników spośród ludu twego, i o świątyni bożków, którym służyłaś w domu twych ojców.

Targum jest kompilacją dwu niezależnych tłumaczeń²⁵ Pierwsze z nich jest przekładem dosłownym, drugie zaś – alegorycznym. Na podstawie innej lekcji TH w w. 11: BTWR'Y, włączono słowo *'ôrajtā* także do w. 10. To dru- gie tłumaczenie, alegoryczne, gdzie „królowa” (*šēgal*) oznacza Torę, a „cór- ka” – Izraela, znajduje potwierdzenie w MidrPs, a Talmud przypisuje je amoraitom III w.²⁶

TPs 46,7: „Kiedy nadawał Prawo swojemu ludowi, drżały narody, chwia- ły się królestwa, kiedy wydał swój głos. A kiedy udzielił Prawa swemu lu- dowi, mieszkańcy ziemi byli wstrząśnięci” Terminologia psalmu przypomina

¹⁹ Lšbh', przyjęty w TPs odpowiednik zagadkowego tytułu TH: lmnšh.

²⁰ Tę samą interpretację TH: 'l ššnjm znajdujemy w Sifre Dt ad 1,10 przypisaną R. Syme- onowi, tannaicie; por. TPs 69,1.

²¹ W TH tylko: lbnj qrh. Targum często wzmiankuje prorocstwo, jako synonim objawienia; zob. W. Bacher. *Das Targum zu den Psalmen*. MGWJ 21:1872 s. 414.

²² Zob. przyp. 16.

²³ TH: šîr j°dîdôt, „epitalamium”, „pieśń miłosna”

²⁴ Rec. A: „pisana na twojej kopii błyszczącej jak złoto z Ofiru” (podwójne tłumaczenie hebr. b°ketem; zob. Jastrow 1256 b).

²⁵ Spółgłoskowy TH: BJQRWTK oddano raz jako derywat rdzenia qrh, a potem – rdzenia jqr; BKTm – jako imiesłów czasownika ktb, „odpis”, „kopia” i jako rzeczownik miktām „złoto”

²⁶ RH 4 a (10).

teofanię synajską²⁷ Hebrajskie wyrażenie *nātan b'êkôlô* (por. Ps 68,34) zostało więc zrozumiane jako darowanie Tory. Targum zdaje się być zależny od TPs 68.

TPs 49,15 n: „Jak trzodę, prowadzą oni sprawiedliwych na śmierć i zabijają ich. Uciskają sprawiedliwych i służących Prawu, a prawych prześladują²⁸ Przeto ich trupy zgniją w Gehennie, gdyż wyciągnęli swą rękę i zburzyli dom zamieszkania Twojej Szekiny. ¹⁶ Rzekł Dawid w duchu proroczym: Zaiste, Bóg odkupi mą duszę od kary Gehenny, ponieważ nauczył mnie swego Prawa na zawsze (A dodaje: i wprowadzi mnie do swego działu w świecie przyszłym)”

TH w. 15 jest całkowicie skażony. Targum jest zlepkiem różnych tłumaczeń, które niełatwo wyodrębnić. Recenzja zawarta w Biblii rabinackiej łączy początek w. 17 ze zdaniem poprzednim, czytając: KJ JQH NJ SLH 'LTJR' Pierwszy czasownik, *lqh* (rec. A czyta: *hlq*), wyjaśniono tu w sensie „pouczać” Jako dopełnienia czasownika, użył meturgeman wyrażenia 'l-tyr', czytając je: 'el-tôrah. Po takim wyjaśnieniu można było włączyć słowo 'ôraj-tā' także do w. 15. Rację takiej interpolacji mógł stanowić zespół spółgłosek: TWMTYR'MWJRDWBMJŠRJM, w którym skryba widział trzy synonimy sprawiedliwych, spotykane często w psalmach: *tamîm*, *jir'ê* (*Jhwh*) oraz *j'šārîm*. Ponieważ w literaturze mądrościowej bojaźń Boża wskazuje na samo Prawo (Ps 19,10; por. 112,1; 119,63; 128,1), glosator uzupełnił targum tym właśnie terminem, tak drogim teologii rabinistycznej²⁹

TPs 50,5: „Zgromadźcie mi moich pobożnych, którzy zawarli ze mną Przymierze, przyjęli moje Prawo i poświęcili się modlitwie, która jest podobna do ofiary” Targum jest pełen glos haggadycznych. Już TH przedstawia Syjon jako nowy Synaj, skąd rozbłyśka światło słowa Bożego (w. 2). Targum uzupełnia w. 2 dodatkiem: „początek stworzenia [przychodzi] z Syjonu”, co jest wyraźną aluzją do Tory, istniejącej przed założeniem świata (Kol 1,15). Targum do w. 5 wyjaśnia, co oznacza obecnie przymierze „pobożnych” (*hasidîm*) z Bogiem: ponieważ nie jest już możliwe składanie ofiar na Syjonie, trzeba tym bardziej poświęcić się modlitwie i studium Tory.

TPs 51,14 n.: „Zwróć ku mnie twe Prawo, abym mógł radować się twym odkupieniem, i umocnij mnie duchem proroctwa. ¹⁷ Jahwe, otwórz moje wargi przez Prawo (A: twoje Prawo), a usta moje głosić będą twą chwałę” „Duch proroctwa” (lub „święty”) oznacza w późnym judaizmie samego Boga „w akcie komunikowania swej myśli i woli człowiekowi”³⁰ Jest więc syno-

²⁷ Wj 19,16 n. Również „synowie Koracha” w tytule psalmu mają związek z Mojżeszem, jak w TPs 49,17.

²⁸ Rec. A: „zmuszają sprawiedliwych by im służyli, a także prawych”

²⁹ Ślad tego targumu znajdujemy w Talmudzie, RH 17 a (65), gdzie słowo *z'bul* z Ps 49,15 wyjaśniono w sensie świątyni jerozolimskiej.

³⁰ McNamara. *I targum* s. 127.

nimem objawienia zawartego w Prawie, jak to widać w cytowanym TPs 51,14. Konsekwencją tego wyjaśnienia jest wprowadzenie terminu 'ôrajtā' także do w. 17: Dawid wyraża wolę nauczania (hebr. *lmd*, aram. 'lp Pa., w. 15) grzeszników Prawa.

TPs 53,3: „Bóg jednak spogląda z niebios na synów ludzkich, aby ujrzeć, czy jest ktoś, kto rozważa Prawo³¹, kto szuka pouczenia przed Jahwe” Termin hebr. *maškil* został tu wyjaśniony w sensie popularnym w późnym judaizmie, gdzie oznacza nauczyciela Prawa³² Co do drugiego dodatku – zob. TPs 14,2.

TPs 57,8: „Nastawione jest serce moje na Prawo twoje, o Jahwe, nastawione jest serce moje na twój kult [...]” Wyrażenie powtórzone jest w TH, *nākôn libbî*, otrzymało w targumie podwójne dopełnienie; stanowią je dwa synonimy, spotkane już w TPs 49,15. Głosa zdaje się opierać na Ezd 7,10, gdzie „Ezdrasz nastawił swe serce na badanie Prawa i jego wykonywanie”

TPs 60,9: „Ze mną będą ci z domu Gileadu i ze mną – z domu Manasses; bohaterzy z domu Efraima – mocą mej głowy, a z domu Judy – skrybami mej szkoły” Użyty w TH imiesłów *m^ehōqēq* (*hqq Po.*), tłumaczony przeważnie jako „berło królewskie”, otrzymał w targumie znaczenie mesjańskie, znane już w I w.³³: Mesjasz z domu Judy będzie zwany nauczycielem Prawa. Obecna forma targumu używa l. mnogiej „skrybowie” (*sprjj*) dla zatarcia sensu mesjańskiego; proceder częsty w polemice antychrześcijańskiej³⁴

TPs 62,12: „Jedno Prawo wypowiedział Bóg, a dwa razy słyszeliśmy je z ust Mojżesza, skryby wielkiego, ponieważ moc jest przed Bogiem” Liczebni TH, charakterystyczne dla języka sapiencjalnego, zostały tu uzupełnione słowem 'ôrajtā' na podstawie drugiej części wersetu, gdzie występuje synonim Tory: 'ôz – moc (por. TPs 29,11). Wyrażenie „z ust Mojżesza, skryby wielkiego”, brakujące w recenzji A, zostało dodane później, jako wyjaśnienie zdania głównego. Werset jest świadectwem starej tradycji, według której Mojżesz otrzymał na Synaju Torę w podwójnej postaci: spisanej (*miqrā* – Pismo) i ustnej (*qabbālāh* – tradycja).

TPs 63,9: „Przyłgnęła dusza moja do twego Prawa³⁵, podtrzymuje mnie twoja prawica” Uzupełnienie oparte jest na paralelizmie z „prawicą”, symbolem mocy Boga; por. targum poprzedni. W w. 6 po: „jakby sadłem i tłuszczem syci On duszę moją”, recenzja A dodaje: „przez Prawo” (*b'wrjt*) –

³¹ Rec. A: *maškil*, „mędrzec”

³² Dan 11,33.35; 12,4. Zob. L. Moraldi. *I manoscritti di Qumran*. Torino 1971 s. 162, przyp. 12.

³³ „Królów i książąt nie braknie pośród tych z domu Judy, ani skrybów uczonych w Prawie pośród ich potomstwa, aż przyjdzie król Mesjasza [...]” (TRodz 49,10; por. TLb 21,18). O interpretacji terminu *m^ehōqēq* w tradycji judaistycznej zob. Le Déaut. *Targum du Pentateuque. I. Genèse (SCh 245)*. Paris 1978 s. 436, przyp. 18.

³⁴ Tę samą interpretację psalmu daje MidrPs oraz NumR ad 18,5.

³⁵ Rec. A: „do twej drogi”

obraz Tory jako pokarmu, częsty w literaturze rabinistycznej (por. TPs 81,11).

TPs 68 jest szczególnie bogaty w uzupełnienia TH, który jest niezwykle skażony i trudny w interpretacji. Psalm rozpoczyna się inwokacją przejętą z opowiadania o wędrówce Izraela przez pustynię (w. 2 = Lb 10,35), stąd targum wyjaśnia cały tekst w świetle teofanii synajskiej. Opis objawienia Bożego rozpoczyna się w w. 8: „Boże, gdy wyszedłeś w słupie obłoku i w słupie ognia wobec twego ludu, gdy kroczyłeś po pustyni jałowej na zawsze, gdy dałeś ludowi twemu Prawo –.

W. 9: [...] zadrżała ziemia, nawet niebiososa sączyły rosę; sprzed Jahwe (to jest Synaj) wznosił się Jego dym jak dym pieca, ponieważ objawił się nad nim Bóg Izraela [...].

W. 12: Jahwe dał słowa Prawa swemu ludowi, zaś Mojżesz i Aaron zwiastowali Słowo Boże wielkiej rzeszy Izraela [...].

W. 16: Góra Moria (A: góra Jahwe), miejsce, gdzie ojcowie dawni cześć oddawali przed Jahwe, została wybrana na budowę domu sanktuarium, a góra Synaj – na nadanie Prawa. Góra Baszan³⁶ (góra Tabor i Karmel zostały odrzucone) stała się dla nich wyżyną, jako góra Baszan.

W. 17: Rzekł Bóg: Dlaczego burzycie się, góry? (Nie mam upodobania nadać Prawo na górach)³⁷ wyniosłych. Oto góra Synaj, ponieważ jest pokorna, Słowo Jahwe zapragnęło umieścić na niej swą Szekinę. Tylko w niebiosach najwyższych Jahwe przebywa na zawsze.

W. 18: Rydwanów Bożych są dwie miriady ognia gorejącego, dwa tysiące aniołów je wiedzie. Szekina Jahwe spoczęła na nich na górze Synaj w świętości.

W. 19: Wstąpiłeś na firmament (Mojżeszu proroku)³⁸, pojmałeś niewolę, nauczyłeś słów Prawa, dałeś dary synom ludzkim. Nawet na buntownikach, którzy się nawracają i czynią pokutę³⁹, spocznie Szekina chwały Jahwe Boga [...].

W. 31: Rozgrom zastęp grzeszników, złam ich jak trzcinę, zgromadzenie możnych, którzy zaufali cielcom⁴⁰, bożkom pogańskim. „Jego upodobanie w narodzie, który studiuje z upodobaniem Prawo czystsze od srebra [...]”

Słowo *'ôrajtā'* zostało wprowadzone do targumu najpierw w w. 19. W przeciwieństwie do poprzednich wersetów, w. 19, centralny w psalmie, zawiera podwójne tłumaczenie niektórych słów (*šbjt šbj, lqh, škn*). „Dary”

³⁶ Nazwa ta ma różne warianty w targumach: w w. 16 czytamy Matnan, a w w. 23 Butnan. To samo słowo aram. matnan oznacza w w. 19 Torę. Tutaj może leżeć przyczyna włączenia do w. 16 glosy *'ôrajtā'*

³⁷ Słowa w nawiasie opuszczone w rec. A.

³⁸ Opuszczone w rec. A.

³⁹ Rec. A: „którzy nawracają się do Prawa”

⁴⁰ Tekst kryt. niepewny, także w targumie. Rec. A czyta *ṭ'wt*, „idole”, L: *ṭmwwt*, „nieczystości” Zob. Jastrow 539 b i 542 a.

(hebr. *mattânôt*) wyjaśniono tu w sensie darowania Tory⁴¹ Według MidrPs (*sor^erîm* – buntownicy (w. 7) to narody pogańskie, które odrzuciły dar Tory, objawionej na Synaju dla wszystkich ludzi; natomiast w w. 19 to samo słowo oznacza zbuntowanych na pustyni Izraelitów, którzy jednak nawrócili się i przyjęli Torę. Jest to tradycja mocno zakorzeniona w targumie. Imiesłów *‘ômer* – wypowiedź (w. 12) przełożono jako „Prawo” (por. TPs 18,31), co pozwoliło tłumaczowi syryjskiemu widzieć tu zapowiedź Ewangelii⁴² Głosy w wersetach 8.16.17 są późniejsze (por. przypis 36). Wreszcie ostatnie uzupełnienie (w w. 31) miało na celu wyjaśnienie terminu *kesef* – srebro, będącego jednym z obrazowych określeń Tory⁴³

TPs 69. Tytuł hebr. *‘al-šōšannîm*, tłumaczony zwykle „Na (melodię) lilie”, został sparafrazowany w recenzji L: „O wygnaniu Sanhedrynu”, nawiązuje więc do katastrofy r. 70, świadcząc przez to pośrednio o starożytności targumu⁴⁴

W. 7: „Niech się nie zawstydzą z mego powodu ci, którzy Tobie ufają, i niech nie doznają hańby z mego powodu ci, którzy szukają pouczenia u Ciebie, o Boże Izraela!”

W. 33: „Zobaczcie, o pokorni, i rozradujcie się wy, którzy szukacie pouczenia przed Bogiem, i niech ożyje wasze serce” W obu wersetach znajdujemy słowo *‘ûlpân*, uzupełniające antropomorfistyczną frazę „szukać Boga”; zob. TPs 14,2.

TPs 70,5: „Niech się rozweselą i rozradują Twoim słowem wszyscy, którzy szukają pouczenia u Ciebie [...]”; zob. wyżej.

TPs 73,5: Grzesznicy „nie uczestniczą w trudach ludzi, którzy zgłębiają Prawo, i nie spadają na nich cierpienia synów ludzi sprawiedliwych” Czasownik *‘âmal* – trudzić się, użyty w TH, oznacza w literaturze rabinistycznej zgłębianie Tory; stąd zrodziła się glosa wyjaśniająca.

TPs 74,19: „Nie opuszczaj dusz tych, którzy Prawa nauczają pogan, podobnych do dzikich zwierząt, i nie zapominaj na zawsze o życiu twych ubogich” Zwrot hebr. *nefeš tôrekā* – „dusza twej synogarlicy” został tu oddany w sensie „nauczycieli Tory”⁴⁵

TPs 77,3: „W dniu nieszczęścia szukałem pouczenia przed Jahwe, i spoczęło na mnie proroctwo (A: duch proroctwa)” Co do pierwszej glosy – zob.

⁴¹ R. Jozue b. Lewi w III w. odnosił ten werset do Mojżesza: Šab 89 a (423).

⁴² „Słowa dobrej nowiny” (*melto’ dasbarto’*).

⁴³ „Gołębica pokryta srebrem” (w. 14) to według MidrPs Izrael na służbie Tory. Bogata haggada TPs 68 znajduje wyjaśnienie w użyciu tego psalmu podczas synagogałnej liturgii Pięćdziesiątnicy. O jego wykorzystaniu w pismach NT zob. R. Rubinkiewicz. *Ps LXVIII. 19* (= *Eph IV,8*), *Another Textual Tradition or Targum?* *NovTest* 17:1975 s. 219-224; A. Tronina. *Ps 67/68 w tradycji judaistycznej i nowotestamentalnej*. *RBL* 35:1982 s. 12-27.

⁴⁴ Aluzje do cezara: „król bezbożny” (w. 3), „król potężny” (w. 15); profanacja świątyni (w. 10); instytucje rzymskie (*mercatum*, *circus*, w. 13).

⁴⁵ Przekłady starożytne czytały: *tôdekā*, „confitement tibi”

TPs 14,2; druga część wersetu zawiera dalszy synonim Tory, jakim jest płynący z objawienia dar prorocstwa; zob. TPs 45,1 i przypis 21.

TPs 78,61: „I oddał w niewolę swoje Prawo, a chwałę swoją – w ręce gnębiiciela” Kontekst kazał targumiście tłumaczyć słowo ‘ôz – moc w sensie Tory, wspomianej zresztą kilkakrotnie w TH psalmu. Również MidrPs mówi tu o Arce Przymierza, zawierającej tablice Prawa.

TPs 80,1: „Hymn o członkach Sanhedrynu, którzy zgłębiają świadectwo Prawa [...]” Tytuł hebr. został wyjaśniony alegorycznie (jak w TPs 45 i 69) i powiązany z drugim tytułem psalmu: ‘ēdût – świadectwo⁴⁶ W centrum psalmu (w. 9-12) znajdziemy zastosowanie tego wyjaśnienia:

⁹ Dom Izraela, podobny do winorośli, przyprawiłeś z Egiptu. Wypędziłeś narody z ziemi Izraela, a ich zasadziłeś¹⁰ Wykorzeniłeś przed nim Kananejczyków, a zasadziłeś jego korzenie i nappełnił on tę ziemię.

¹¹ Okryły się góry Jeruzalem cieniem sanktuarium i szkół, nauczycielami, mężnymi głosicielami, podobnymi do cedrów potężnych.

¹² Rozpostarł swoje gałązki, rozesał swoich uczniów aż ku Morzu Wielkiemu i aż ku rzece Eufrat swoich ssących.

Dawna alegoria winorośli Izraela została tu poszerzona dzięki przenośnemu znaczeniu hebr. czasownika *nāṭa’* – zasadzić (w. 9; por. TPs 144, 12) oraz imiesłowu *jonēq*: latoroślami są synowie Izraela, nie tylko nauczyciele Prawa, lecz także ich uczniowie rozproszeni w diasporze. Talmudycznym świadectwem tego targumu jest *Hul* 92 a (515).

TPs 81,11: „Ja, Jahwe, jestem twoim [A: waszym] Bogiem, który was wywiódł z ziemi Egiptu. Otwórz usta na słowa Prawa, a Ja je nappełnię wszelkim dobrem” Targumiczna glosa znajduje uzasadnienie w w. 17, gdzie wzmiankowano pszenicę i miód, symbole Tory używane przez rabinów. Odniesienie w. 11 do Tory znajdujemy także w Talmudzie⁴⁷

TPs 82,1: „Szekina Boga spoczywa w zgromadzeniu sprawiedliwych, którzy są mocni Prawem: pośród sędziów sprawiedliwych sprawuje sąd [...].

W. 5. Nie czynią mądrze tego co dobre i nie studiują Prawa; postępują w ciemnościach, przeto zachwieją się fundamenty ziemi” To samo wyjaśnienie w. 1 znajduje się już w traktacie *Pirqe Abot* (3,7), jako logion R. Chalfa b. Dosa, żyjącego w II w. W. 5 zawiera syntaktyczne uzupełnienia dla czasowników *bjn* i *jd*⁴⁸

TPs 84,7 n.: „Bezbożni, przechodząc z płaczem doliną Gehenny, uczynią z niej jakby źródło; natomiast błogosławieństwem okryje [Bóg] tych, którzy zwracają się do nauki Jego Prawa⁴⁹ ⁸ Gdy sprawiedliwi udają się ze Świątyni

⁴⁶ Por. Ps 60,1, gdzie jednak targum daje inne wyjaśnienie.

⁴⁷ Ber 50 a (301), z odniesieniem do R. Abaja, ok. r. 300.

⁴⁸ Zob. Bacher. *Das Targum* s. 410 n.

⁴⁹ Rec. A: „którzy trwają w nauce...” (rdzeń jtb zamiast tjb).

do domu midraszu, wówczas ich poświęcenie dla Prawa objawia się wobec Szekiny Jahwe spoczywającej na Syjonie”

Niejasne słowo TH – *môreh* (w. 7: „deszcz”, ale także „nauczyciel”, od tego samego rdzenia *jrh*) zostało tu odniesione do Tory, podobnie jak w innych starożytnych przekładach⁵⁰ Skutkiem tego wyrażenie hebr. „z mocy w moc” dopełniono ciekawą grą słów: *min bêṯ maqdēšā l' bêṯ medrāšā* Starożytność targumu jest kilkakrotnie poświadczona w Talmudzie⁵¹

TPs 86,5: „Albowiem Ty sam, Jahwe, jesteś dobry dla sprawiedliwych, i przebaczasz tym, którzy zwracają się do Twego Prawa, i jesteś bogaty w dobroć dla wszystkich, którzy modlą się przed Tobą” Starożytna formuła wiary, przejęta z Wj 34,6, została tu rozbudowana zgodnie z poprzednim TPs 84,7⁵²

TPs 87,2: „Jahwe miłuje bramy szkół ustanowionych na Syjonie bardziej niż wszystkie synagogi domu Jakuba” Uzasadnieniem powyższej glosy mogło być zdanie z w. 6: „Jahwe zapisze w księdze narodów”, nasuwające myśl o księdze Tory (por. przekłady starożytne). Targum, wykorzystany w MidrPs, ukazuje ścisłą więź pomiędzy synagogą a szkołą midraszu⁵³

TPs 89,20: „Wówczas przemówiłeś w widzeniu do Twoich pobożnych i rzekłeś: Ustanowiłem pomoc dla mego ludu za pośrednictwem Mężnego w Prawie; oddzieliłeś Młodzieńca spośród synów ludu” Mesjański termin *gibbor* został tu wyjaśniony zgodnie z powszechnym przekonaniem judaizmu, że Mesjasz będzie tłumaczył Prawo (o którym mówi TH w w. 31)⁵⁴

TPs 90,17 (rec.A): „Słodycz ogrodu rozkoszy wobec Jahwe, naszego Boga, niech będzie nad nami, a dzieła rąk naszych niech się powiodą. On utwierdził słowa Prawa nad nami, a dzieła rąk naszych są utwierdzone przez niego” Druga część wersetu, potwierdzona tylko przez nieliczne rękopisy targumu, ukazuje paralelizm pomiędzy Torą a dobrymi uczynkami, o których mówi domyślnie TH. Glosa zapewne późna, brak jej potwierdzenia w innych tekstach rabinistycznych.

TPs 94,9 n.: „Jakże byłoby to możliwe? Czyż Ten, który wszczepia ucho, miałby nie słyszeć nauki? Jak to wyjaśnić: Ten, który kształtuje oko, miałby nie wglądać do Prawa? Jakże byłoby to możliwe: Ten, który dał swemu ludowi Prawo, czyż nie ukarze ich, jeśli zgrzeszą? Czyż nie On nauczył pierw-

⁵⁰ So'm nomūsa', ho nomothetōn. legislator.

⁵¹ Ber 64 a (404); MḲ 29 a (192); jŠeb IV,10 (tł. Schwab II 365), z odniesieniem do R. Lewiego b. Chijja, amoraity palestyńskiego.

⁵² Por. TPs 107,35.41.

⁵³ Amoraity babiloński z III w., R. Chisda, wyjaśniał nazwę Syjonu w tym wersecie jako czasownik odrzeczownikowy (*šijjûn* oznacza kamień milowy, kolumnę): „Pan miłuje wyróżniające się (*hammēšûjjanîm*) bramy halaki bardziej niż synagogi i szkoły” (gdzie wykłada się samą haggadę), Ber 8 a (41).

⁵⁴ W III w. amoraity palestyński, R. Tanchum, odnosił ten werset do Mojżesza (LevR a i 1,4). Zob. też G. Vermes. *Scripture and Tradition*. Ed. 2. Leiden 1973 s. 58-60.

szego Adama wiedzy?” Sapiencjalne słownictwo psalmu⁵⁵ pozwoliło tłumaczowi wprowadzić tutaj słowo Tora, które w TH pojawia się w w. 12 w podobnym kontekście (czasowniki: *jāsar*, *lāmad*).

TPs 101,2: „Nauczę cię drogi doskonałej, kiedy przyjdiesz do mnie. Kroczę w doskonałości mego serca we wnętrzu mojej szkoły” W targumie przemawia król Dawid jako nauczyciel Prawa; toteż jego dom został nazwany *bêt ’ûlpān*. Podstawę tej haggady stanowi czasownik *śkl Hi.*, który w egzegezie rabinackiej wiąże się ściśle ze studium Tory (zob. TPs 36,3).

TPs 102,5: „Serce moje zostało ścięte jak trawa i usycha, ponieważ zapomniałem o Prawie mej nauki (*’wrjt ’wlpnj*)” Wyjaśnienie alegoryczne TH: „Zapomniałem jeść mój chleb” Tora jest pokarmem pobożnego skryby (por. J 4, 34).

TPs 105,3 n.: „Szczyćcie się Jego świętym imieniem, niech się raduje serce tych, którzy szukają pouczenia przed Jahwe. Szukajcie pouczenia Jahwe i Jego Prawa, nawiedzajcie zawsze Jego oblicze” O konstrukcji peryfrastycznej zastępującej zwrot „szukać Boga” zob. TPs 14,2. Tam, gdzie TH mówi o „mocy” Jahwe, targum chętnie wprowadza pojęcie Tory; zob. TPs 29,11. MidrPs przypisuje taką interpretację tego wersetu rabiemu Jose b. Chalafta z III w.

TPs 107,35.41: „Kiedy nawrócili się do Prawa, uczynił On pustynię jakby kanałem wód, a wyschłą ziemię – źródłem wód [...].

W. 41. Kiedy nawrócili się do Prawa, podniósł ubogiego z nędzy i uczynił rodziny [licznymi] jak trzody”

Obydwa uzupełnienia dodane na początku wersetów stanowią opis pokutującego narodu; por. TPs 84,7 i 86,5. Głosy późne, nie poświadczone w recenzji A.

TPs 110,1: „Jahwe rzekł przez swe Słowo [Memra], że udzieli mi władzy, ponieważ zagłębiłem się w studiowanie Tory [będącej] po Jego prawicy: Czekał, aż położę nieprzyjaciół twoich jako podnózek pod twoje stopy”⁵⁶ Targum, częściowo poświadczony w MidrPs, opiera się na alegorycznym wykładzie hebr. zwrotu: „siądź po mej prawicy” „Prawica Jahwe” oznacza tutaj Torę (por. TPs 45,10 i 63,9), a czasownik *jšb* wyjaśniony został w specyficznym znaczeniu: „zasiadać w szkole, studiować Torę” (zob. w. 4, gdzie Mesjasz jest nazwany nauczycielem Prawa, *rabbā’*). Stąd pochodzi wstawka w w. 3: „Ludem twym jest dom Izraela, który poświęcił się Prawu” Wreszcie słowo *’ûlpān* powróci jeszcze w w. 7, gdzie Mesjasz „z ust proroka otrzyma pouczenie, przeto podniesie głowę”⁵⁷

⁵⁵ W. 9 czasownik *nt’* (por. TPs 144,2); w. 10: *jsr*, *lmd*, *jkḥ*, *jd’*

⁵⁶ Por. tłumaczenie francuskie nie opublikowanego dotąd rękopisu z Madrytu: P. Grelot, *L’espérance juive à l’heure de Jésus*. Paris 1978 s. 227.

⁵⁷ Zob. Bacher, *Das Targum* s. 414, przyp. 1.

TPs 112,1 n.: „Błogosławiony mąż, który boi się Jahwe, który bardzo upodobał sobie w Jego przykazaniach. Mężnymi w Prawie będą jego synowie, w pokoleniu sprawiedliwych będzie błogosławiony” Termin *gibbor* wyjaśniono w znaczeniu mesjańskim jak w TPs 89,20. Późniejszą interpretację tego tekstu podaje MidrPs; w hebr. zwrocie *jārê* 'et-Jhwh (w. 1) partykuła 'et oznacza Torę, od pierwszej do ostatniej litery (*alef* i *taw*)⁵⁸

TPs 114,4 w recenzji A dodaje na początku wersetu słowa: „Kiedy dawał Prawo swojemu ludowi” Dodatek uzasadnić można teofanijnym kontekstem psalmu; por. TPs 68,8 n.

TPs 119,2.10 dodaje wyraz *'ûlpān* do zwrotu „szukać Boga”; por. TPs 14,2.

W. 45: „Będę kroczył drogą Prawa, bo szukam twoich nakazów” – dodatek wyjaśniający hebr. *bār^ehābāh* – na przestronnej drodze, paralelne do „nakazów”

W. 79: „Zwrócą się ku memu pouczeniu ci, którzy się Ciebie boją, i poznają twoje świadectwa” – uzupełnienie do czasownika *šûb*; por. TPs 84,7; 86,5.

W. 126: „Czas już, by czynić twoją wolę; uczniowie znieważyli⁵⁹ twoje Prawo” Dodatki: „wola” i „uczniowie” zastępują dopełnienie i podmiot zdania, brakujące w TH.

TPs 121,8: „Jahwe strzeże twego wyjścia do kupiectwa i twego wejścia w celu studiowania Prawa, odtąd i na zawsze” Dodatki na podstawie Pwt 6,7 i Prz 6,22; brak ich w recenzji A; por. też Pirqe Abot 6,9.

TPs 127,4 n.: „Jak strzały w ręku bohatera, takimi są synowie młodości. Błogosławiony mąż, który napelnił nimi swą szkołę. Nie zawstydzę się przy spotkaniu ze swymi nieprzyjaciółmi w bramie sądu” Słowo *gibbor* – bohater oznacza w rabinizmie uczonego w Prawie (por. TPs 89,20; 112,2), stąd wzmianka o instytucjach synagogałnych: *bêt medrāšā* – szkoła egzegezy oraz *bêt dîna* – trybunał. Podobne wyjaśnienie tego tekstu daje R. Chijja, amoraita palestyński ok. r. 300⁶⁰

TPs 131,2: „Zaiste, położyłem swą rękę na ustach i uciszyłem swą duszę, aby słyszeć słowa Prawa” Jak niemowlę przy piersiach matki, tak ja posilam się Prawem [...]” Targum zawiera wyjaśnienie czasownika *dāmam* – milczeć; por. TPs 39,3. Drugi dodatek oparty jest na porównaniu Tory do pokarmu. Głosy przypuszczalnie późne, chociaż NumR (ad 4,20) potwierdza podobną interpretację.

TPs 132,8: „Powstań, o Jahwe, spocznij w domu twego odpoczynku, Ty i Arka, w której jest twe Prawo” Hebrajskie wyrażenie „Arka twej mocy”

⁵⁸ A. Wünsche. *Midrasch Tehillim*. Bd. 2. Hildesheim 1967 s. 141.

⁵⁹ Rec. A: „przekroczyli” ('pjšw zamiast: 'pjšw).

⁶⁰ Kid 30 b (146).

(*'ārôn 'ūzzekā*) powiązано tu z tablicami Prawa, złożonymi w niej przez Mojżesza (Pwt 10,1-5).

TPs 139,2 n.: „Przed tobą jest wiadome, gdy siedzę przy studium Tory, i gdy wstaję by udać się na wojnę. Ty znasz moją przynależność do twego zgromadzenia, [choćbym był] w dalekim narodzie”³ A teraz gdy idę drogą albo zasiadam do studium Tory, stałeś mi się obcy [...]” Głosy wyjaśniające; brak ich w recenzji A; por. TPs 121,8.

TPs 141,6: „Zostaną wyrzuceni ze szkoły midraszu silnymi rękami swoich sędziów; nawrócą się jednak i będą posłuszni moim słowom, gdyż są one słodkie” Uzupełnienie wyjaśniające czasownik *šāmaṭ* – wyrzucić. Oparciem dla glosy są „łagodne słowa” w drugiej części wersetu.

TPs 144,8.11 n.: „Usta ich wypowiadają próżne przysięgi, a ich prawo jest prawem kłamstwa (*'wrjt šqr'*)” „Próżne przysięgi” to nawiązanie do dekalogu (Wj 20,16). Słowo *j^emîn* – prawica meturgeman oddał przez „pouczenie, prawo” (por. TPs 63,9; 110,1), ale w znaczeniu negatywnym; por. Rz 7,23: „prawo grzechu”

W. 12: „Synowie nasi niech będą jak sadzonki palm daktylowych karmieni nauką Prawa od młodości [...]” Wyrażenie hebr. *n^eti 'im m^egūddālīm* zostało tu wyjaśnione w świetle Koh 12,11, gdzie ten sam czasownik *nāṭa'* – wbić, zasadzić służy na określenie stałości słów Prawa⁶¹

TPs 147,19: „Powtarza On słowa Prawa Jakubowi, swoje ustawy i nakazy Izraelowi” Głosa jest wyjaśnieniem „jego słów”, podobnie jak w TPs 68,12; zob. też ExR do 15,25; 30,9.12.

TPs 149,9: „Aby wykonać nad nimi wyrok zapisany w Prawie [...]” Dodatek wyjaśniający hebr. imiesłów *kātûb* – zapisany w sensie sentencji Prawa; por. TPs 45,10.

II. SYNTEZA TEOLOGICZNA

Ponad sześćdziesiąt przeanalizowanych tekstów TPs świadczy o starożytności zawartej w nich haggady, która w większości przypadków sięga pierwszych trzech wieków chrześcijaństwa. Z licznych uzupełnień TH można wydobyc bardzo rozwiniętą myśl teologiczną, dotyczącą ksiąg świętych. Obecnie przedstawiamy ją w sposób syntetyczny, podkreślając zbieżność tradycji targumicznej z nauczaniem ówczesnych nauczycieli Prawa.

Synonim Tory używany w TPs – *'ôrajtā* oznacza nie tylko Pięcioksiąg Mojżeszowy, lecz całą Biblię, w przeciwieństwie do tradycji ustnej rabinów⁶². W tym znaczeniu można go oddać ogólniejszym pojęciem: „objawie-

⁶¹ Hag 3 b (9 n.). Por. też TWj 15,27 (Neofiti 1): 70 palm daktylowych odpowiada 70 członkom Sanhedrynu.

⁶² Por. Sukka 44 a (202); Pes 10 a (42).

nie”, „nauka Boża”⁶³ Inny termin często występujący w TPs – *'ûlpān*, bez odpowiednika w TH, ma znaczenie jeszcze bardziej ogólne: „zwyczaj”, „ćwiczenie”, „pouczenie”, „nauka”; w TPs jednak pojawia się zawsze w ścisłej łączności z Torą.

W terminologii TPs znaleźliśmy także liczne ślady centralnej roli, jaką odgrywała Tora w judaizmie pierwszych wieków po Chr. Wśród tych pojęć należy wymienić przede wszystkim: sanhedryn (TPs 45,1; 69,1; 80,1; 107,32), instytucję, która przetrwała katastrofę roku 70 dzięki „skrybom” bądź „nauczycielom Prawa” TPs przekazał różne ich tytuły: *rabbā'* (78,13.15; 80,11; 110,4), *safrā'* (60,9; 62,12), *maškîl* (14,2; 53,3).

Po zburzeniu świątyni podstawowym zajęciem skrybów stało się nauczanie i interpretacja Tory. Przekazywanie tej wiedzy świętej dokonywało się w szkołach⁶⁴, związanych ściśle z synagogą⁶⁵ Te właśnie uczelnie wypracowały zbiory haggady, reprezentowanej tak obficie w TPs. Obecnie postaramy się dać systematyczne omówienie tego bogatego materiału, dotyczącego teologii Tory.

Zgodnie z oficjalnym nauczaniem judaizmu rabinackiego Tora została stworzona przed założeniem świata (TPs 50,2)⁶⁶ Jahwe objawił siebie samego raz na zawsze w księdze Tory. Podstawowy artykuł wiary judaizmu: „Mojżesz otrzymał Prawo na Synaju” (Ab 1,1), wielokrotnie przewija się w naszych tekstach. Cały TPs 68 zawiera starą haggadę, zgodnie z którą Mojżesz wstąpił do nieba, aby odebrać Torę aniołom⁶⁷ Ponieważ narody pogańskie nie przyjęły Bożego objawienia, Jahwe przekazał je poprzez Mojżesza swojemu narodowi wybranemu (TPs 68,7.19)⁶⁸ Na miejsce objawienia wybrał Bóg górę Synaj, odrzucając wyżyny pogańskie, które ubiegały się o ten szczyt (TPs 68,16-19; por. 42,7; 46,7). W owym dniu Tora, jako córa Najwyższego, została poślubiona Izraelowi⁶⁹ TPs 45,10 przedstawia ją w roli małżonki Króla-Mesjasza.

Podobnie jak Jahwe stwarzając świat zaglądał w księgę Tory i odtąd każdego dnia studiuje ją z upodobaniem⁷⁰, tak również Izrael zobowiązany

⁶³ J. Levy. *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim I*. Leipzig 1924 s. 46 n.; Jastrow 34.

⁶⁴ *Bêt medrāšā'* (TPs 43,3; 80,11; 84,8; 87,2; 127,5; 141,6); *bêt 'ûlpānā'* (TPs 60,9; 101,2).

⁶⁵ Słowo *k^eništā'*, „zgromadzenie”, pojawia się w TPs bardzo często, w sensie ogólnym, jako „zgromadzenie sprawiedliwych” (69,28; 82,1; 89,6; 111,1; 116,10; 139,2); jako synonim Izraela (56,1; 60,10; 68,10,13.14.27; 113,9; 118,29), Jakuba (87,2), Judy (48,12; 114,2), a także jako „synagoga Syjonu” (9,15; 97,8).

⁶⁶ Podstawy biblijne: Syr 24,1 nn.; Prz 8,22-31. Zob. S. Schechter. *Aspects of Rabbinic Theology*. Ed. 2. New York 1961 s. 127 n.

⁶⁷ Por. Šab 89 a (424); ExR ad 19,3 i in.

⁶⁸ Mekilta R. Ismaela ad 19,2; 20,2; Sifre Dt ad 33,2.

⁶⁹ ExR ad 25,2.

⁷⁰ GenR ad 1,1; por. AZ 3 b (9).

jest ustawicznie zgłębiać treść ksiąg świętych. Studium Tory ma wartość modlitwy (TPs 50,5). Uwaga należna temu zajęciu jest wyrażana w TPs przede wszystkim czasownikiem 'sq – zgłębiać, oddawać się studiowaniu'⁷¹ Taką właśnie postawę wyraża zwrot: „serce skierowane ku Torze” (TPs 57,8). Głęboka cześć wobec ksiąg objawionych może być powodem otrzymania daru prorocstwa, o którym TPs chętnie wspomina (45,3; 51,14; 77,3; 110,7).

Zrozumiałe, że studium Tory winno być ściśle związane z praktykowaniem dobrych uczynków (TPs 90,17); taka postawa nazywa się „postępowaniem drogą Prawa” (TPs 119,45). Również pokuta zbuntowanego Izraela przedstawiona została w TPs jako powrót (*twb*) do Tory (84,7; 86,5; 107,35.41; 119,71; 141,6).

Zawsze aktualnym wzorem stosownej postawy wobec Tory pozostaje król Dawid. Nie tylko osobiście wypełniał on wszystkie przepisy Prawa, lecz zobowiązał się ponadto nauczać o nim grzeszników (TPs 51,15). Toteż idealny król, Mesjasz, zostanie także nazwany Nauczycielem (*rabbā'*: TPs 110,4; *safra'*: 60,9) potężnym w Prawie (89,20; por. 112,2)⁷²

„Synagoga sprawiedliwych” jest synonimem studiujących Prawo (TPs 73,5; 121,8; 139,2 n.). Owoce tego studium zostały przyrównane do owoców rajskiego drzewa życia (TPs 1,3), ponieważ Tora prowadzi do życia wiecznego⁷³ Nawet w czasach mesjańskich i w życiu przyszłym Prawo nie przeminie, a szczęście wieczne będzie polegało na nieustannym rozważaniu Tory⁷⁴.

Liczne obrazy ukazują nieprzemijającą wartość Pisma. Można je porównać z napojem i pokarmem koniecznym dla życia: z wodą (TPs 110,7)⁷⁵, z mlekiem (TPs 131,2)⁷⁶, z tłuszczem (TPs 63,6)⁷⁷, z pszenicą (TPs 2,12)⁷⁸, z miodem (TPs 81,11.17)⁷⁹ Jego pouczenia oświetlają drogę życia ludzkiego (gra słów 'or i 'ôrajtā': TPs 13,4; 44,4)⁸⁰ To samo wyraża inne porównanie: laska boskiego Pasterza, który prowadzi swój lud podczas niewoli (TPs 23,4)⁸¹.

Słowa Tory można przedstawić w obrazie sadzonki, która przyniesie owoce tym, którzy ją pielęgnują (TPs 144,4)⁸². Tora jest cenniejsza od srebra

⁷¹ TPs 73,5; 80,1; 110,1.3; 121,8; 139,2.3.

⁷² Por. MidrPs 2,9; 21,8.

⁷³ Por. Sifre Dt ad 11,21.

⁷⁴ jMeg III 4 (Schwab VI 232).

⁷⁵ Np. Mekilta R. Ismaela ad 15,22.27; Sifre Dt ad 11,22.

⁷⁶ Ta' 7 a (27): opinie R. Oszaja z III w.

⁷⁷ ExR ad 16,4; LevR ad 2,7.

⁷⁸ Obrazy przejęte z Pwt 32,13 n.; Iz 55,2.

⁷⁹ Sifre Dt ad 11,22; ExR ad 34,37; por. Ez 3,1-3.

⁸⁰ Sifre Num ad 6,25.

⁸¹ Hag 3 b (9). Por. wyjaśnienie alegoryczne w Sifre Dt ad 11,12.

⁸² Hag 3 b (9). Zob. S. Fujita. *The Metapher of Plant in Jewish Literature of the Intertestamental Period*. JSJ 7:1976 s. 30-45.

(TPs 68,31)⁸³ i nie da się porównać z żadnym dobrem ziemskim (TPs 39,3); ona jest dobrem najwyższym: „pokojem” (*šālôm*: TPs 29,11).

Torą winno zwać się przede wszystkim wszelkie słowo Boga, czy to wypowiedziane (TPs 18,31; 68,12; 147,19) czy zapisane (TPs 40,9; 87,6; 149,9), ponieważ jego celem jest zawsze pouczenie Izraela. Najczęściej Tora zawiera się w pojęciu (*‘ôz* – moc (TPs 29,11; 62,12; 78,61; 105,4; 132,8; por. 44,4; 63,9; 110,1), zastępuje więc poetyckie imię samego Boga. Podobnie też zwrot biblijny „szukać Boga” jest zawsze oddawany przez „szukać pouczenia przed Bogiem” (TPs 14,2 i inne teksty tam wyszczególnione).

W konkluzji możemy powtórzyć ogólne stwierdzenie, wypowiedziane już na początku artykułu: Tora w TPs przedstawia się jako wartość absolutna, niemal synonim nie wymawianego imienia Jahwe. Zaczątki polemiki z taką ideą Prawa można dostrzec już w księgach Nowego Testamentu. Jezus w swoim nauczaniu potwierdził nieprzemijalne znaczenie Prawa (por. Mt 5,17), stanowczo sprzeciwił się jednak jego absolutyzowaniu (Mk 7,8 n.). Teologia najstarszych gmin chrześcijańskich sugeruje niedwuznacznie, że sam Jezus stał się nową Torą, gdyż wypełnił w sobie Boże objawienie⁸⁴

Liczne teksty nowotestamentowe stosują do Niego te same pojęcia i obrazy, które spotykaliśmy w TPs przypisane Torze Mojżeszowej. Według św. Pawła Jezus stał się dla chrześcijan tym, czym była Tora dla Żydów: „mocą Bożą i mądrością Bożą” (1 Kor 1,24; por. np. TPs 29,11). Zwłaszcza jednak IV Ewangelia z upodobaniem posługuje się w stosunku do Niego porównaniami wziętymi z żydowskiej teologii Tory. On więc jest „światłością świata” (J 8,12; por. TPs 13,4), „chlebem żywym, który zstąpił z nieba” (J 6,51; por. TPs 102,5), „dobrym pasterzem” (J 10,11; por. TPs 23,4), „prawdziwym krzewem winnym” (J 15,1; por. TPs 80,9), wreszcie odwiecznym Słowem tożsamym z Bogiem (J 1,1; por. TPs 18,31; 68,12; 147,19)⁸⁵ Sławne stwierdzenie św. Pawła, że „Chrystus jest celem Prawa” (*telos nomou*; Rz 10,4), może więc oznaczać wypełnienie dawnej ekonomii zbawczej w osobie Jezusa Chrystusa⁸⁶

⁸³ ExR ad 25,2.

⁸⁴ Zob. J. Daniélou. *Théologie du judéo-christianisme*. Tournai 1958 s. 216-219.

⁸⁵ Zob. I. de la Potterie. *Cristo come figura di rivelazione*. W: *Gesù Verità*. Torino 1973 s. 171-198.

⁸⁶ Zob. S. Grzybek. *Finis Legis Christus*. RBL 14:1961 s. 181-199.

LE VALEUR THÉOLOGIQUE DE LA TORAH SELON LE TARGUM DES PSAUMES

RÉSUMÉ

L'article contient un rapprochement de tous (plus de 60) les textes du TPs concernant la Loi (*'orajtā'*) et les institutions synagogales, comme Sanhédrin, école du midraš etc.

La seconde partie de l'article c'est une synthèse théologique sur le rôle de la Torah dans le TPs. La comparaison avec la littérature talmudique permet de dater l'aggadah du TPs de premiers trois siècles après J.-C. Les auteurs du NT ont appliqués à Jésus des images concernant de Torah dans le judaïsme rabbinique.